

Nietzscheov pojam nihilizma

Bece, Barbara

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:882543>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-21**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Barbara Bece

Nietzscheov pojam nihilizma

Završni rad

Mentor: doc.dr.sc. Boško Pešić

Osijek, 2015

SAŽETAK

Suvremeni njemački filozof Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) istaknuo se svojom filozofijom nihilizma. Unatoč pokušajima falsificiranja njegovih rukopisa, danas znamo što jest, a što nije pravi Nietzsche. Izvore nihilizma nalazimo već kod starih Grka sa prvim skepticima, u srednjovjekovno-nominalističkom negiranju općeg te u poteškoćama metafizičke spoznaje njemačkih klasičara. U literaturi simbolizira zlokoban misterij, u politici revoluciju, a kod Nietzschea povijesnu situaciju. Kršćanstvo, moral i metafizika, jednom prevladani, vode u nihilizam, kao problemsku situaciju kojoj je rješenje uspostava novih vrijednosti. U nihilizmu umire bog i otvara se prostor za dolazak nadčovjeka kojeg Nietzsche navješćuje u djelu Tako je govorio Zaratustra i po prvi puta spominje termin "volja za moć" kao princip života samog. Nietzscheov mukotrpan život, smrti najbližih, neuzvrćena ljubav, teško psihofizičko stanje i potpuno nerazumijevanje na koje je nailazio, neminovno su utjecali na razvoj njegove misli. Preostalo mu je ismijavanje svetosti, kritiziranje morala i stvaranje vlastitog univerzuma, utemeljenog na vječnom vraćanju koje je nužno voljeti da bi se živjelo. Nietzscheov nenadmašan uvid u ljudsko stanje i povijesnu situaciju ostavio je neizbrisiv odjek u povijesti filozofije.

Ključne riječi: Nietzsche, nihilizam, Tako je govorio Zaratustra, nadčovjek

SADRŽAJ

1. Uvod
2. Pojam nihilizma
 - 2.1. Odnos prema spoznaji prije Nietzschea
 - 2.2. 19. stoljeće – značenje nihilizma u literaturi i političkoj borbi
3. Nietzscheova konstrukcija
 - 3.1. Izvori nihilizma: kršćanstvo, moral, metafizika
 - 3.2. Nihilizam kao prijelazno razdoblje
4. Nihilizam u čovjeku
 - 4.1. Nihilist Nietzsche
 - 4.2. Nietzsche i evanđelje
5. Zaključak
6. Popis literature

1. Uvod

Kao najčešće i najraznolikije interpretiran suvremeni njemački filozof, Nietzsche je za sobom ostavio neizbrisiv trag u povijesno-filozofskoj tradiciji cijele Europe, a i ostatka svijeta. Samoprolašeni antimetafizičar, prikupio je razne attribute od raznih autora. Neki od njih su "posljednji metafizičar", "nominalist", "obrnuti Platon" te "ideolog imperijalizma", a ima i onih koji tvrde da je "samo eksces u povijesti filozofije".

Nietzscheova misao se odvija u protivstavu prema Hegelu, njegovoj filozofiji apsoluta i povijesne nužnosti. »Hegel i Nietzsche odnose se kao sve-poimajuće Da spram sve-osporavajućeg Ne« i, kako piše Eugen Fink, »ako je Hegel vjerovao da može povijest evropskog čovjštva pozitivno opravdati, onda je Nietzsche bespoštendno, britko Ne prošlosti, odbacivanje svih tradicija, apel za radikalnim preokretom.«¹ Filozofija sada dovodi u pitanje samu sebe i mislioci traže nove načine izražavanja biti svoga vremena.

Iako su Nietzschea svojevremeno svojatali i talijanski fašisti i njemački nacisti, ističući njegov nauk kao svoju inspiraciju i oblikujući riječi koje su izvadili iz konteksta u svoje političke parole, teško je u to povjerovati s obzirom na nevjerovatnu individualnost Nietzscheova karaktera i neskriveni prijezir prema onome što bilo kakav kolektivitet jest, poglavito nacija, bez obzira čija.

Glavni, ako ne i jedini, razlog nepravovaljanog poimanja Nietzschea kao nacista, rasista i antisemita bio je »neviđeni, drski falsifikat rasistički nastrojene i bolesno ambiciozne sestre«² koja je, nakon bratove smrti, krivotvorila njegova pisma, uništila njegovu ostavštinu te objavila preostale bilješke u knjizi koju je osobno naslovila *Volja za moć*, kako bi se taj termin učinio dominantnim za čitav filozofski opus.

»S najvećom oštrinom moraju se otkloniti pokušaji da se Nietzschea uvuče u dnevnu politiku, da ga se prikazuje kao klasičnog veličatelja nasilja, njemačkog imperijalizma, kao germanskog pobješnjelog uništavatelja svih vrijednosti mediteranske kulture i tome slično.«³

Ključne Nietzscheove teme, kritike morala i religije, nihilizam, volja za moć, smrt boga, ideal nadčovjeka i dr. te njegova pjesnička riječ i osebjuni stil, utjecali su na brojne druge filozofe

¹ Eugen Fink, *Nietzscheova filozofija* (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1981), str. 9.

² Danko Grlić, »Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea« u: Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, prijevod i pogovor Danko Grlić (Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Mladost, 1962), str. 358.

³ Fink, *Nietzscheova filozofija*, str. 10.

(ali i umjetnike) te je svojim neuobičajenim stavovima skupio brojne kritičare i komentatore, kao i sljedbenike. Nietzsche je mnogostruko utjecao na kulturu 20. stoljeća: filozofiju života i egzistencijalizam, na psihoanalizu, teoriju umjetnosti i literaturu.

Čitajući Nietzscheovu misao, lako je izgubiti se u metaforičkim prisporobama i aforističkim izrazima, krivo shvatiti poruku ili ju ne shvatiti uopće. Istinsko razumijevanje njegovog filozofskog duha leži u dugotrajnom i iscrpnom proučavanju cjelokupnog opusa jer su Nietzscheove misli često pobrkane, pa one stare objašnjavaju nove, a nove se ne nadovezuju na stare nego idu u posve drugom smjeru.

U pogovoru *Zaratuštri*, Danko Grlić piše da je »Nietzsche pokrenuo čitav niz onih mukotrpnih pitanja koja danas ispod njegova nivoa rješava suvremena zapadna filozofija«⁴ čime poručuje ne samo da je Nietzsche bio ispred svog vremena, nego i to da nema niti jednog mislioca, prije ili nakon njega, koji je uspio na iole sličan način prikazati problematiku kojom se Nietzsche bavio. Kao »nosioca jedne iracionalne buntovničke misli«⁵ teško ga je okarakterizirati, pa je nekima bolesnik i luđak, a »njegova filozofija samo patološki eksces,«⁶ dok je drugima genije i velikan. No možda je najbolje pristupiti mu simplistički i prihvatiti sve navedeno kao sadržaj jedne, u najmanju ruku, fascinantne individue.

Nietzsche gradi svoj vlastiti sistem i simbol je nečeg posve novog, jedne nove povijesne situacije. Njegova borba »otpočinje protiv Elejaca, protiv Platona i metafizičke tradicije što otuda izlazi.«⁷ Njegova filozofija predstavlja program i poticaj uzdizanja čovjeka te kraj gušenja onog najboljeg u njemu. »Razum, moral, vjera i bog proglašeni su fikcijama. Proklamiran je nihilizam duha.«⁸

2. Pojam nihilizma

Alan Pratt, pišući za internetsku enciklopediju filozofije (IEP), definira nihilizam kao »uvjerenje prema kojem su sve vrijednosti neutemeljene i ništa se ne može znati niti saopćiti,«⁹ dok Enciklopedija Britannica termin opisuje kao »filozofiju moralnog i epistemološkog

⁴ Grlić, »Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea«, str. 346.

⁵ Isto.

⁶ Isto, str. 333.

⁷ Fink, *Nietzscheova filozofija*, str. 16.

⁸ Grlić, »Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea«, str. 347.

⁹ Alan Pratt, »Nihilizam«, *Internet Encyclopedia of Philosophy* (A Peer-Reviewed Academic Resource), ISSN 2161-0002 (<http://www.iep.utm.edu/nihilism/>)

skepticizma.«¹⁰ Obje enciklopedije ovaj pojam neizostavno povezuju sa Nietzscheom i njegovom filozofijom, a korijen mu nalaze u latinskoj riječi *nihil* koja znači ništa, ono što nije ili što ne postoji. To "ništa" predstavlja onostrani ideal kojega nema, koji je ljudska tvorevina i izmišljotina i koji je suprotan najdubljim ljudskim instinktima života. Nihilizam je svojevrsna negacija nekog značajnog životnog aspekta, primjerice unutarnje vrijednosti i smisla života (egzistencijalni nihilizam), morala (moralni nihilizam), znanja, odnosno spoznaje (epistemološki nihilizam), vlasti i zakona (politički nihilizam) ili cjelokupne stvarnosti (metafizički nihilizam).

2.1. Odnos prema spoznaji prije Nietzschea

Začetke nihilizma možemo pronaći u stavovima i razmišljanjima ranih stoljeća nakon Krista. Skeptici, koji su svoj mir pronalazili u suzdržavanju (*epohe*), neopredjeljivanju i neizjašnjavanju, smatrali su da ne možemo doći ni do kakve sigurnosti, ne možemo spoznati kakve su stvari o sebi te ih je ta relativnost znanja odvela do skepse i uzdržavanja od izricanja bilo kakvih sudova.

Skeptici svoje stavove povlače od Elejaca koji su vidljivi svijet smatrali prividom te »nijeću mogućnost pronalaženja bilo kakvih odredbi po kojima se može razlikovati istinito od lažnog; umjesto toga, mogu biti uspostavljeni samo standardi razboritosti ili vjerojatnosti.«¹¹

Michael Gillespie, u svom djelu *Nihilizam prije Nietzschea*, tvrdi da se korijenima [nihilizma] može pratiti trag od kasnog srednjovjekovnog nominalizma do Descartesove epistemološke revolucije, Fichteovog apsolutnog idealizma i "mračne strane" romanticizma.¹²

Naime, rasprava o odnosu općeg i pojedinačnog podijelila je srednjovjekovne mislioce na realiste i nominaliste. Za razliku od realista, koji priznaju opću egzistenciju koja se na neki način ostvaruje u pojedinačnom, nominalisti ne dopuštaju postojanje općeg osim samo kao pojma u umu ili imena kojim povežujemo više pojedinačnih stvari.

U 17. stoljeću, Rene Descartes nudi drugačiji pristup skeptičnoj metodi. »Sumnjajući u sva uvjerenja koja potencijalno mogu biti lažna (zbog iluzije ili varke zlog demona) može se otkriti istina koja je nesumnjivo prava i preko nje kriterij istinskog znanja, odnosno da je sve što se

¹⁰ The Editors of Encyclopædia Britannica. »Nihilism«, *Encyclopædia Britannica Online* (2015), (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/415081/nihilism>)

¹¹ Richard H. Popkin, »Skepticism (Ancient skepticism)«, *Encyclopædia Britannica Online* (2015), (<http://www.britannica.com/topic/skepticism/Ancient-skepticism>)

¹² Michael Gillespie, *Nihilism before Nietzsche*

jasno i razgovijetno poima istinito.«¹³ Dakle, Descartes se samo poslužio skepsom da bi ustanovio svoj racionalistički pristup znanju i pokazao da se u svaku navodnu spoznaju može posumnjati.

Nadalje, u 18. stoljeću, većina mislilaca je odustala od potrage za metafizičkim znanjem. Tako imamo Berkelyja koji je negirao postojanje svijeta izvan našeg iskustva i Humea koji je tvrdio da sva uvjerenja o svijetu počivaju isključivo na navikama i običajima, a nemaju temelja u razumu ili dokazima, te da ne mogu biti opravdana.¹⁴

Kant je, kao odgovor Humeu, postavio svoju tezu o nemogućnosti spoznavanja stvari po sebi. Kombinirajući »skeptizam prema metafizičkom znanju i tvrdnju da su određeni nužni uvjeti povezani sa stjecanjem iskustva i opisivanjem istoga,« Kant zaključuje da je moguće znanje o oblicima iskustva i kategorijama koje ga opisuju, ali pokušaj primjenjivanja tih kategorija izvan mogućeg iskustva »vodi u kontradikciju i skeptizam.«¹⁵ Da bi se transcendirao skeptizam, Fichte postavlja tezu da je ljudska kreativnost temelj istine. Smatrao je da naša svijest nema temelj u nikakvom "stvarnom svijetu" nego u samoj sebi.¹⁶

2.2. 19. stoljeće – značenje nihilizma u literaturi i političkoj borbi

»Koncept nihilizma je ušao u opću upotrebu kao opis opasnosti koju je [njemački] idealizam predstavljao za intelektualno, duhovno i političko zdravlje čovječanstva.«¹⁷

U literaturi, nihilizam se provlači kroz djela američkih romantičkih pisaca, tzv. "mračnih" romantičara. Glavni predstavnici ovog spisateljskog pokreta koji je nastao kao reakcija na transcendentalizam su Edgar Allan Poe, Nathaniel Hawthorne i Herman Melville. Njihovi protagonisti su »skloni grijehu i samouništenju,« a »svijet prirode je taman, istruo i tajanstven, koji kada čovjeku i otkrije istinu, ta otkrića su paklena i zlokobna.«¹⁸

Nihilizam se, kao pojam i kao simbol, pojavio i u ruskoj literaturi te od 1860. godine obilježio revolucionarni pokret u Rusiji, nihilističku revoluciju. »Pokret je propagirao društveno uređenje

¹³ Popkin, »Skepticism (The 17th century)«, *Encyclopædia Britannica Online* (2015), (<http://www.britannica.com/topic/skepticism/The-17th-century>)

¹⁴ Popkin, »Skepticism (The 18th century)«, *Encyclopædia Britannica Online* (2015), (<http://www.britannica.com/topic/skepticism/The-18th-century>)

¹⁵ Isto.

¹⁶ Adrian David Nelson, *Origins of consciousness* (Nottingham: Metarising books, 2015), str. 153.

¹⁷ Gillespie, *Nihilism before Nietzsche*, str. 65.

¹⁸ New World Encyclopedia contributors, »Dark romanticism«, *New World Encyclopedia* (2013), (http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Dark_romanticism)

utemeljeno na racionalizmu i materijalizmu kao isključivim izvorima znanja, a individualnu slobodu kao najviši cilj.«¹⁹ To je značilo odricanje bilo kakve vrste religije i svih autoriteta. Nihilizam je ubrzo postao sinonim za nasilnu i destruktivnu borbu za političku promjenu. Termin se provlačio kroz ili povezivao sa novinskim ili literarnim djelima Puškina, Katkova, Černiševskog, anarhističkog vođe Bakunina, a populariziran je pomoću djela *Očevi i djeca* Ivana Sergejeviča Turgenjeva »kroz figuru nihilista Bazarova.«²⁰

Počevši kao princip mišljenja o mogućnostima spoznaje koji u svome začetku nije još bio imenovan, nihilizam je kroz stoljeća postepeno prerastao u pravi simbol borbe i volje za promjenom, za rušenjem starog i stvaranjem novog. S druge strane, čemu su primjer američki "mračni" romantičari, nihilizmom se može nazvati onaj osjećaj očajanja koji prožima njihove tekstove i želja za izlaskom iz boli ali nemogućnost ostvarenja iste.

No, nesumnjivo najčešće se s nihilizmom povezuje Friedricha Nietzschea koji se sam i prozvao prorokom nihilizma.

3. Nietzscheova konstrukcija

Opisujući osnovne crte Nietzscheove filozofije, Barbarić piše da se »sva bitna unutrašnja ambivalencija i dvoznačnost Nietzscheovog iskustva i razumijevanja istine, znanja i znanosti, na koncu i života samog, zaoštreno sabrala i očitovala u dvosmislenosti nihilizma.«²¹

U predgovoru djela koje on nije stigao, a možda ni planirao, objaviti, pa je to s upitnom stručnošću učinjeno umjesto njega, odnosno u *Volji za moć*, Nietzsche piše o usponu nihilizma kao povijesnom procesu i tvrdi da »pripovijeda povijest dvaju idućih stoljeća.«²² Dakle, ono čemu je vidio začetke u svome vremenu, Nietzsche prognozira kao daljnju sudbinu Europe, a i čovječanstva. Nihilizmom je nazvao »obezvrjeđenje vrhunskih vrijednosti«²³ ali i »ideal najviše mogućnosti duha, najpreobilnijeg života: djelomice razoran, djelomice ironičan.«²⁴ Time

¹⁹ Pratt, »Nihilism«

²⁰ The Editors of Encyclopædia Britannica. »Nihilism«

²¹ Damir Barbarić, »Friedrich Nietzsche«, u: Ozren Žunec (priređivač sveska), *Suvremena filozofija*, Hrestomatija filozofije, sv. 7 (Zagreb: Školska knjiga, 1996), str. 366.

²² Friedrich Wilhelm Nietzsche, »Predgovor«, u: Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Volja za moć; Slučaj Wagner; Nietzsche contra Wagner*, preveo s njemačkog Ante Stamać (Zagreb: Naklada Ljevak, 2006), str. 9.

²³ Nietzsche, »Europski nihilizam«, u: Nietzsche, *Volja za moć; Slučaj Wagner; Nietzsche contra Wagner*, str. 15.

²⁴ Isto, str. 20.

Nietzsche ukazuje na problem nihilizma budućih stoljeća, kao i na odgovor koji on u sebi neizbježno nosi.

Slično je i sa njegovim razlikovanjem pasivnog od aktivnog nihilizma. Pasivni nihilizam označava »propadanje i nazadovanje moći duha,«²⁵ odnosno predstavlja iscrpljeni duh u kojem više nema vjere. Pasivni duh ne djeluje kako bi uništio ništavilo koje se nalazi u temeljima svega što se smatra vrijednim i stabilnim. Njegova moć je isključivo reaktivna i izrazito slaba. Kao najpoznatiji primjer pasivnog nihilizma u svijetu, Nietzsche navodi budizam. »Europski je to oblik budizma, ne-činjenje, nakon što je sav opstanak izgubio svoj "smisao".«²⁶ S druge strane, aktivni nihilizam, »kao znak povećane moći duha« može postati »nasilna snaga razaranja.«²⁷ On uništava pred sobom sve ono artifično i utire put za postavljanjem novih vrijednosti, vadi čovjeka iz određenosti čistom pripadnošću cjelini ljudstva i daje mu njegovo "ja".

U korijenu, nihilizam je problem odnosa čovječanstva prema prirodi. On predstavlja krizu u čovjekovoj slobodi i volji, uništenje hijerarhijski uređene prirode u kojoj čovjek ima svoje mjesto.

3.1. Izvori nihilizma: kršćanstvo, moral, metafizika

Čitajući Nietzscheovo središnje djelo, *Tako je govorio Zaratustra*, koje je teško svrstati u bilo kakvu spisateljsku fazu ili period pisanja, primjetno je da, iako se pojam "nihilizam" nigdje eksplicitno ne spominje, on je u njemu sveprisutan. Zaratustrini govori neodoljivo podsjećaju na Kristove prisporobe, svojim metaforičkim smislom i poučnim ciljem, ali su im također i sušta suprotnost. Gdje Krist naučava o putu do Boga: »Ja sam put, istina i život. Nitko ne dolazi k Ocu osim po meni,«²⁸ Zaratustra govori o nužnoj smrti boga: »Taj stari bog ne živi, naime, više: on je potpuno mrtav.«²⁹ Gdje Krist uči kreposti: »Ljubite jedan drugoga; kao što sam ja ljubio vas,«³⁰ Zaratustra ju pljuje: »Htjeli bi da me primame i pohvalom navedu k malim krepostima; htjeli bi nagovoriti moju nogu da pleše po ritmu male sreće.«³¹

²⁵ Isto, str. 22.

²⁶ Isto, str. 41.

²⁷ Isto, str. 22 – 23.

²⁸ »Ivan 14:6«, *Biblija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006), str. 888.

²⁹ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, prijevod i pogovor Danko Grlić (Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Mladost, 1962), str. 261.

³⁰ »Ivan 13:34«, *Biblija*, str. 887.

³¹ Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 168.

Opći problem svih moralnih zahtjeva, koji je i Nietzscheu jasan, jest nemogućnost poopćavanja morala. Svako društveno okruženje, svaka kultura ima drugačije običaje i drugačije poimanje moralnosti i ispravnog ponašanja, dakle i drugačiju definiciju pojma moral. Kako piše Jelkić, »nema nikakvih moralnih činjenica, postoje samo moralne interpretacije tih činjenica, a samo to istumačenje izvanmoralnog je podrijetla.«³²

Nietzsche začetke nihilističkog duha moderne Europe nalazi u platonističko-kršćanskom moralnom tumačenju svijeta i stvarnosti. U zlatnom dobu Grka, ljudskim životima je vladala harmonija dionizijskog i apolonskog. Dinoizijsko je ono iracionalno, temeljeno na osjećajima i instinktu, a apolonsko se sastoji od razuma i logičke prosudbe. Sokrat je svojim naučavanjem potakao nagnuće tadašnje kulture prema apolonskom te ju učinio previše racionalističkom što je, prema Nietzscheu, neprijateljsko životu. Ovu dekadenciju je produbilo kršćanstvo sa svojim moralom za slabe i metafizikom dvaju svjetova. »Kršćanstvo, tradirani moral i metafizička filozofija jesu "nihilistički pokreti" – životne tendencije koje hoće prema "Ničemu", makar one dugo vremena ovo Ništa maskiraju kao summum ens, kao Boga.«³³

Glavni problem morala u Nietzscheovoj kritici jest to što »moral negira ovaj (naš) svijet, a afirmira "drugi" svijet,«³⁴ što znači da zahtijeva gušenje čovjeka i umanjivanje njegove volje te krepostan život obilježen stremljenjem ka onom nebeskom, dok se sve zemaljsko zapostavlja. U tako postavljenom društvu, onaj mentalno i/ili fizički inferiorniji se čini jačim jer je "moralno jači", živi za "onaj" svijet te obezvrjeđuje zemaljsku zbilju i sve što se u njoj može ostvariti.

Nietzsche ističe licemjerje "bogomoljaca" zbog njihova načina odnošenja prema životu i ljudima. »Svojom bi krepošću htjeli iskopati oči neprijateljima svojim; i oni sebe uzdižu samo stoga da bi druge ponizili. A ima i takvih koji sjede u svojoj baruštini i govore iz šaša: "Krepost je mirno sjediti u baruštini."«³⁵ Mirno prihvaćanje lošeg života je nešto što Nietzsche mrzi i aktivni nihilizam je upravo ono na što Zaratustra nagovara ljude. »Ne savjetujem vam rad, već borbu. Ne savjetujem vam mir, već pobjedu. Vaš rad neka bude borba, vaš mir pobjeda!«³⁶ Ne boriti se i mirno sjediti u baruštini svoje slabosti za Nietzschea nije nikakav život, jer život je volja za moć, koja samim svojim djelovanjem u čovjeku, jačega neizostavno postavlja iznad slabijega, što je

³² Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2001), str. 61.

³³ Fink, *Nietzscheova filozofija*, str. 188.

³⁴ Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, str. 22.

³⁵ Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 94.

³⁶ Isto, str. 46.

onako kako bi trebalo biti. Moral »one prikraćene čuva od nihilizma,«³⁷ slabima daje metafizičku vrijednost, koja nije vidljiva ovosvjetskim očima niti mjerljiva ovozemaljskim mjerilima, dakle nešto što bi trebalo prevladati. Svaka religija počiva na moralnoj uspostavi vrijednosti. »Svaka čisto moralna uspostava vrijednosti završava s nihilizmom.«³⁸

3.2. Nihilizam kao prijelazno razdoblje

Nietzsche nudi način za stavljanje točke na kraj problema ovoga svijeta, tj. uzroka nihilizma koji su nužno na izmaku. Umjesto moralnoga tumačenja svijeta - estetičko, umjesto stare mudrosti dionizijska, a umjesto metafizike i kršćanstva, nauk o vječnom vraćanju jednakog. Umjetnost, odnosno laž, je način olakšavanja života u ovom tegobnom, besmislenom svijetu. Samo pomoću umjetnosti se možemo nositi sa egzistencijalnom krizom i pesimizmom. »Imamo umjetnost da ne bismo propali zbog istine. Inače je propast neminovna.«³⁹ Kreativnost i intuicija trebaju biti postavljeni iznad kritičnosti i racionalnosti. Vrijeme je da čovjek prihvati »to da više ne živi stari bog, u kog je jednom vjerovao čitav svijet,«⁴⁰ da bi se napravio prostor za dolazak nadčovjeka kojemu nas Zaratustra uči.

Nihilizam se odnosi na to razdoblje u kojem je bog mrtav, na taj svijet bez vrijednosti. Predstavlja prijelaz od ukidanja metafizički utemeljenih moralnih postavki, prevladavanja čovjeka kao ovce koja je dosada bio i slijepog slijedenja izvana nametnutih pravila, do uspostave novih vrijednosti, do dolaska nadčovjeka »koji zna za nužnu i neuklonjivu "lažnost", "konačnost" i "jednostranost" svih životnih očitovanja, ali je upravo kao takvu hoće, i to hoće uvijek iznova.«⁴¹

Važno je napomenuti da, kada Nietzsche govori o božjoj smrti, on ne tvrdi da boga nema, tj. da ga nikada nije bilo, ne niječe njegovo postojanje niti tvrdi da ga je on ubio, naprotiv Nietzsche se obrušava na metafizičku sliku Boga, na uzvišeni ideal kojem se čovjek prestao diviti. Proglašava mrtvim onog boga koji je djelo čovjekove misaone konstrukcije utemeljene na platonističko-kršćanskoj platformi. Nužnost dokidanja te transcendencije leži u činjenici da je ona čovjeku spoznajno nedohvativa. Nietzsche kroz Zaratustru želi naučiti ljude »da ne skrivaju

³⁷ Nietzsche, »Europski nihilizam«, str. 40.

³⁸ Isto, str. 21.

³⁹ Grlić, »Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea«, str. 353.

⁴⁰ Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 257.

⁴¹ Barbarić, »Friedrich Nietzsche«, u: Žunec, *Suvremena filozofija*, str. 365.

više glavu u pijesak nebeskih stvari, već da je nose slobodno, zemaljsku glavu, koja stvara smisao zemlje!«⁴² Postavlja ego ispred boga, zemaljski život ispred zagrobnoga, za koji smatra da ljudi zazivaju kao iluzornu sreću koja će im nadomjestiti ono što na zemlji nemaju. Savjetuje da se svećenike i propovjednike kreposti pusti da ih uzme "vječni" život, da ostanu samo oni koji u sebi nose predosjećaj nadčovjeka.

U poglavlju naslovljenom *Pijana pjesma*, Zaratustra pjeva o vječnosti: »Sve iznova, sve vječno, sve povezano, isprepleteno, zaljubljeno, o, tako ste vi ljubili svijet, / vi vječni, ljubite vječno i uvijek: Pa i jadu govorite: Prođi sad, ali se i vrati! Užitek rad bi da vječno traje!«⁴³ Riječ je o vječnom vraćanju jednakog, nečemu što čovjek mora prihvatiti ili propasti. Sve što je proživljeno, dobro i loše, iznova se događa i ako čovjek ne može izdržati tu pomisao, ona će ga slomiti. Ova Nietzscheova teorija nije odviše obrazložena, ali čini se kao samo još jedan način razlikovanja jakih od slabih ljudi. Jelkić piše: »"Najveća težina" misli o vječnom vraćanju nije u tome što se vraćaju i bol i male stvari u životu, nego u tome što se to ponavlja u beskonačnost,«⁴⁴ a Nietzsche traži da to prihvatimo s veseljem, kao Krist, »koji ne želi suditi ni bludnici ni razbojniku, nego s ljubavlju (*agape*) prihvaća svijet.«⁴⁵

Čovjek koji tako prihvaća i ljubi svoju sudbinu (*amor fati*) je upravo Nietzscheov nadčovjek jer je vječno vraćanje zasnovano na stalnoj žudnji volje za moć za vlastitim usavršavanjem. Nadčovjek prihvaća besmislenost vječnog kruženja u samome sebi i uviđajući nihilizam i ništavilo, biva oslobođen morala. Usmjeren je prema vlastitom jastvu i osuđen na vječno samoprevladavanje. Nadčovjek je »svjetski otvorena egzistencija, otjelovljenje potpune afirmacije.«⁴⁶ Njegovo postojanje uvijek ima potencijal, on je potpuno svjestan činjenica života i smireno ih prihvaća.

Izlazak iz nihilizma, kraj potrebe za njim je, prema Nietzscheu, teško postići, ali je moguć. Sve one najviše vrijednosti, koje su još u Nietzscheovo vrijeme vrlo aktualne, kao i danas, s vremenom obezvrjeđuju same sebe, čemu je najjasniji dokaz smrt boga koju je Nietzsche pretpostavio prije više od stotinu godina. Ako uspijemo učiniti ono čemu nas nihilizam uči, uništiti sve dosadašnje interpretacije svijeta, slomiti sve vrijednosti i pravila kojima smo se

⁴² Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 31.

⁴³ Isto, str. 322.

⁴⁴ Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, str. 132.

⁴⁵ Isto, str. 133.

⁴⁶ Isto, str. 141.

dosada pokoravali, možda uspijemo ostaviti čist put pred sobom koji će nas odvesti u novom smjeru.

»"Prevrednovanje vrijednosti" uključuje radikalnu promjenu geneze vrijednosti (...) koja će se dogoditi kada naš život odbaci težinu iluzija koje ga pritišću i sam se uredi oko novih pravila organiziranja.«⁴⁷ Čovječji život mora ovisiti sam o sebi, a ne o nekom onostranom kvazi-moralu ili bilo kakvim odredbama nametnutim izvana. To će se dogoditi »kada sam život bude mogao stvarati bez ikakvih ograničenja,«⁴⁸ kada čovjek ponovno "upali" svoje kreativne sposobnosti i izgradi nove vrijednosti. Ne novu religiju, ne novi moral, novog čovjeka.

Nakon smrti Boga, nude se dvije mogućnosti: Posljednji čovjek i Nadčovjek. »Nietzsche sam odlučuje se strastveno; on naučava nadčovjeka time što pokazuje duboku prezrivot posljednjeg čovjeka.«⁴⁹ Željeni rezultat novo je razumijevanje čovjeka kao nad-čovjeka (obezbožena čovjeka) i života kao volje za moć. Volja za moć pretpostavlja »stvaralačko samonadilaženje slobodno igrajućeg opstanka.«⁵⁰

Nadčovjek se na neki način očituje kao jedina sila koja uopće može prevladati moralnost stada i suočiti se s nihilizmom, a dotadašnjeg čovjeka, posljednjeg čovjeka, i njegove stavove, prijeći kao most da bi došao do ostvarenja svog punog potencijala.

»Nihilizam je tako međuvrijeme u kojem su kraj i početak jedan s drugim izmiješani, oskudno vrijeme gdje su stare zvijezde izbljedjele a nove se još ne mogu vidjeti. Ovo međuvrijeme je naše vrijeme. Nietzsche ga vidi uvijek u dvostrukom aspektu propasti i uzlaska.«⁵¹

4. Nihilizam u čovjeku

»Istinski nihilist,« piše Pratt, »ne vjeruje ni u što, ničemu nije odan, nema svrhu osim, možda, nagona za uništavanjem.«⁵² Istinski nihilist, moglo bi se reći, nikada nije sretan. Istinski nihilist

⁴⁷ Krzysztof Michalski, »Nietzsche i nihilizam historije«, *Čemu*, 2/6 (1995), str. 11. (Članak je objavljen u časopisu *Čemu*, a dostupan na Hrčku, odakle je i preuzet. Navedene stranice časopisa na kojima se članak nalazi su 89 – 101, međutim u verziji članka dostupnoj za preuzimanje, stranice su numerirane 1- 16 tako da je teško točno ustvrditi na kojoj stranici se citat nalazi u samom časopisu.)

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Fink, *Nietzscheova filozofija*, str. 84.

⁵⁰ Isto, str. 90.

⁵¹ Isto, str. 191.

⁵² Pratt, »Nihilizam«

nužno mora biti u stalnoj potrazi za izlaskom iz svog stanja, za lijekom od svoga nihilizma. On ne može biti zadovoljan svojim stanjem, jer ono samo nije u mogućnosti biti trajno. On mora pronaći svoj cilj, mora se dogoditi preokret kojem njegova filozofija teži, inače se nihilist sam u sebe urušava. Svaka čisto destruktivna moć u konačnici prelazi u samodestrukciju.

4.1. Nihilist Nietzsche

Izvori Nietzscheova nihilizma mogu se s lakoćom pronaći ako se prouči njegov život. Oca i brata je izgubio u vrlo ranoj dobi te nikada nije imao pravu očinsku figuru u svom životu što je pokušavao nadomjestiti prijateljevanjem sa Richardom Wagnerom ili svojim profesorima. Dok je živio u svom obiteljskom domu, živio je isključivo sa ženama, majkom, sestrom, bakom i tetkama, što ni u kojoj teoriji nije moglo biti pozitivno iskustvo za jednog tako delikatnog i neshvaćenog genija. Najuočljiviji dokaz tome je njegova poremećena i pažnje žedna sestra koja ga je, pred kraj njegova života, pretvorila u cirkuski izložak, a potom iskoristila njegovo djelo da bi svojim »upravo bestijalnim i beskrupuloznim metodama zarađivala novce za svoju prljavu rasističku a kasnije i otvoreno nacističku propagandu.«⁵³

Nietzscheov otac i oba djeda su bili luteranski svećenici. Jedan od djedova je bio istaknuti protestantski učenjak, a jedna njegova knjiga je afirmirala vječno preživljavanje kršćanstva.⁵⁴ Međutim, nakon svih gubitaka i razočaranja koja je prošao, pod utjecajem Schopenhauerove ateističke i turbulentne vizije svijeta, kroz prijateljstvo s Burckhardtom koji je smatrao da je vrijeme kršćanstva prošlo, »Nietzscheova je kritika završila s napadima u liku potpune negacije kršćanstva.«⁵⁵ Ono je za njega predstavljalo samo bijeg od svijeta, dok je on uvijek propagirao borbu i zauzimanje stava.

Nietzsche je također patio od raznih fizičkih boljki, migrene, dizenterije, povraćanja, a deset godina prije smrti je propatio potpuni psihički i fizički slom. Nagađanja o točnom porijeklu i dijagnozi bolesti s kojima se većinu života nosio su brojna, ali generalni konsenzus jest da je uzimao razne lijekove koji su lako mogli pogodovati pogoršanju njegova stanja.

⁵³ Grlić, »Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea«, str. 359.

⁵⁴ Robert Wicks, »Friedrich Nietzsche«, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), (<http://plato.stanford.edu/entries/nietzsche/>)

⁵⁵ Goran Gretić, »Nietzscheovo tumačenje historije«, *Politička misao*, 44/3 (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2007), str. 107.

Uistinu najtužniji izvadak iz Nietzscheova nesretna života je Ruskinja, Lou von Salomé, u koju se Nietzsche, odviše ljudski, zaljubio. Planiranje zajedničkog odlaska na studij s njom i prijateljem Paulom Réeom je neslavno propalo kada je dvojac napustio Nietzschea i otišao u Berlin. Iskustvo ovakvog odbijanja, napuštenosti i, konačno, usamljenost koja ga je obuzela, nezamislivo je i nevjerojatno bolno. U jednom pismu, Nietzsche kaže: »Ovaj zadnji zalogaj života bio je najtvrdi što sam ga dosad progutao i još je uvijek moguće da se njime zagušim,«⁵⁶ a u poglavlju *O starim i mladim ženicama*, ogorčeno piše: »Ideš li k ženama? Ne zaboravi bič!«⁵⁷

Može se postaviti pitanje nije li neizbježno da čovjek kojeg se tijekom cijelog njegova života smatralo krhkim i nestabilnim, a koji je izgubio sve što je ikada pokušao voljeti, postane nihilist i odrekne se svih onih pravila koja su mu izvana nametnuta, a koja za njega jednostavno nikada nisu funkcionirala. Nietzsche je bio prvi veliki čovjek strašne osame u kojoj se živi kao da je čovjek sam i počinje ispočetka.

»On može dekadenciju modernog svijeta zbog toga tako bitno vidjeti, jer je on sam kroz nju prošao, jer je bio decadent i postao njegovom oprekom, jer je on nihilizam prebolio, propatio, ovdje unaprijed živio razdoblje, kao prvenac koji se žrtvuje.«⁵⁸

4.2. Nietzsche i evanđelje

Nihilizam u Nietzscheu očituje se i u njegovom izrugivanju svega što ljudi nazivaju "svetim", a njegov Zaratustra kao iskrivljeni Krist priča iskrivljene prispodobe u kojima ismijava vjernike i Spasitelja. Na neki način *Biblija* je također za sve i za nikoga, jer govori o sudbini ljudi i svijeta, poput *Zaratustre*, ali ju rijetki razumiju, opet, poput *Zaratustre*. U njoj, Krist propovijeda ljubav kao glavnu životnu silu, a Zaratustra volju za moć.

Za razliku od Krista koji želi spasiti sve ljude, postavljajući se kao pastir i zaštitnik, Zaratustra ima drugačiju ideju: »Došao sam zato da mnoge odmamim od stada. Neka budu gnjevni na me narod i stado. Zaratustra želi postati razbojnik pastirima.«⁵⁹ Osuđuje kršćansko "stado" jer se ne bore, ne natječu, ne osvećuju. Svu svoju patnju mirno podnose i čekaju da u "onom" životu budu osvećeni. Isto tako, kršćani su "dobri" jer očekuju nagradu izvana, ali

⁵⁶ Barbarić, »Friedrich Nietzsche«, u: Žunec, *Suvremena filozofija*, str. 348.

⁵⁷ Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 65.

⁵⁸ Fink, *Nietzscheova filozofija*, str. 191.

⁵⁹ Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 20.

Nietzsche smatra da samounapređivanje već u sebi nosi svoju svrhu. Nietzscheov nadčovjek ne djeluje radi nikoga osim sebe sama, ni u koga se ne pouzdaje i ni od koga ne traži vodstvo. Sam je sebi dovoljan, sebe vodi i sebe jača. Način njegova postojanja je ideja potpune slobode.

U četvrtom dijelu ovog svog iznimnog djela, Nietzsche kroz Zaratustru potiče na smijeh i zabavu: »Podignite srca svoja, vi dobri plesači, više! A ne zaboravite mi ni dobro smijanje! Tu krunu nasmijanoga, tu krunu vijenca od ruža: vama, braćo moja, bacam tu krunu! Proglasio sam smijeh svetim, naučite mi se – smijati!«⁶⁰ Ovo pretjerano mahnitanje koje prožima cijelu četvrtu knjigu *Zaratustre* ipak ukazuje na slabost Nietzscheova stava. On, koji je toliko protiv bilo kakve vrste bijega od stvarnosti, ipak pronalazi način da se sakrije. Iza smijeha, iza plesa, iza lakrdije. On misli da se smije, a mi ga čujemo kako vrišti. U sljedećem poglavlju Nietzsche i sam na trenutak zastaje. Možda se, pokušavajući doći do slobode od svih apsoluta i dogmi, oslobodio i svega značajnog, svega supstancijalnog, i zamijenio to sa osjećajem isprazne, luđačke ugone. Davidov sin govori upravo o tome: »Jer kao prasak trnja ispod kotla, takav je smijeh luđaka, i to je ispraznost. Jer smijeh od mudraca čini luđaka, i veselje kvari srce.«⁶¹

No, taj trenutak Nietzscheove sumnje je bio kratka vijeka i Zaratustra nastavlja sa svojim isforsiranim veseljem, ismijavajući i dalje biblijske poruke.

Međutim, postoje određene sličnosti između onoga što nagovještuje evanđelje i o čemu govori Zaratustra.

Primjerice, posljednje ljude Zaratustra opisuje ovako: »Dolazi vrijeme u kojem čovjek više neće rađati zvijezde. Dolazi vrijeme najprezrenijeg čovjeka, koji ne može više sam sebe prezirati. Evo! Pokazujem vam posljednjeg čovjeka! Zemlja će zatim postati mala, i po njoj će skakutati posljednji čovjek, koji sve čini malenim. Njegov je rod neistrebljiv kao i rod kukaca; posljednji čovjek živi najduže.«⁶² U biblijskim recima posljednji ljudi su opisani ovako: »U posljednje će doba nastati teška vremena, jer će ljudi biti samoživi, lakomi, umišljeni, oholi, psovači, nepokorni roditeljima, nezahvalni, bezvjernici, bez ljubavi, nepomirljivi, klevetnici, razuzdani, neotesani, neprijatelji dobra, izdajnici, naprasiti, bahati, ljubitelji požude mjesto ljubitelji Boga. Oni će sačuvati vanjski oblik pobožnosti iako su se odrekli njezine sile.«⁶³

⁶⁰ Isto, str. 295.

⁶¹ »Propovjednik 7:6-7«, *Biblija*, str. 570.

⁶² Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 14.

⁶³ »2 Timotej 3:1-5«, *Biblija*, str. 982.

Na oba mjesta je vidno da će posljednji čovjek biti vrijedan prijezira i da zaslužuje kraj koji ga čeka.

Jasno je da je Nietzsche vrlo dobro upoznat sa Svetim Pismom, s obzirom da često aludira na njega, izvrće poantu i izruguje ključne odlomke. No, osim toga, možda nenamjerno, Nietzsche upućuje na iste ili slične buduće događaje i nesvjesno traži upravo ono što kršćanstvo nudi.

Također, u navješćivanju posljednjih dana i tegoba koje će zadesiti svijet, i *Zaratustra* i *Otkrivenje* spominju zmajevе. Zaratustra to formulira ovako: »Doista, postoji još budućnost i za zlo! I najvrući jug još nije otkriven za ljude. Za mnogo se štošta danas već kaže da je najgora pošast, što je samo dvanaest stopa široko i tri mjeseca dugo! A jednom će doći na zemlju i veći zmajevi.«⁶⁴ U *Otkrivenju* piše: »Zatim se pokaza i drugi znak u nebu: velik Zmaj plamene boje sa sedam glava i deset rogova. Na glavama mu sedam kruna. Njegov rep pomete trećinu "nebeskih zvijezda" i surva ih "na zemlju".«⁶⁵ Dakle, naviještena je propast i ljudi i zvijezda, koje Zaratustrin čovjek više neće "rađati".

5. Zaključak

Glavni problem Nietzscheovih postavki je konstruiranje stvarnosti isključivo iz vlastitog jastva bez neke objektivne stvarnosti na koju se nadčovjek može osloniti. On je u odnosu isključivo sa samim sobom. Njegova volja za moć mu omogućuje samo konstantno kruženje u samome sebi, vječno vraćanje jednakog. A to vječno vraćanje jednakog, kao »pogled u lice vječnog vraćanja cjeline kozmičkog postojanja kao jednako-ostajućeg bitka svega bića,«⁶⁶ je samo bijeg od razmišljanja o kraju života koji je njemu, u njegovoj bolesti, bio kao mračna sjena koja se nadvila nad njim. Njegov *amor fati* je samo izmišljena neminovnost koju je stvorio da bi se lakše nosio sa svojom vlastitom usamljenošću.

Nietzsche je »intimno i duboko proživljavao svaku svoju misao, mučio se svakodnevno svojim filozofskim preokupacijama, a svoje fizičke i duševne patnje i svoj mračni životni put unosio u svoje djelo i nerazdvojno utkao u svoj intelektualni *credo*.«⁶⁷ Vrijednost njegove riječi je nesumnjivo velika, ali pridajem njegovu djelu veći umjetnički nego filozofski značaj. Njegovo

⁶⁴ Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 144.

⁶⁵ »Otkrivenje 12:3-4«, *Biblija*, str. 1019.

⁶⁶ Gretić, »Nietzscheovo tumačenje historije«, str. 113.

⁶⁷ Grlić, »Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea«, str. 361 – 362.

vlastito životno iskustvo mu je zamaglilo pogled i spriječilo ga u objektivnom sagledavanju Boga, ljudstva i metafizičkih mogućnosti.

Način na koji je Nietzsche utkao sebe u svoju filozofiju je grandiozan i apsolutno primamljiv te se u njegovim frazama i imaginaciji lako izgubiti. Njegovo poimanje stanja u kojem se čovječanstvo nalazi je bez usporedbe. »Nietzscheove spoznaje ostaju aktuelne i kao objašnjenje naše vlastite povijesno ideološke situacije i, prije svega, kao memento.«⁶⁸ No, kada nam je objasnio svijet, ponudio je samo prividno rješenje problema kojima je svijet obuzet. Ponudio je sakrivanje od istine, ponudio je umjetnost, jer se sa groznim svijetom nije mogao nositi.

U svojoj kritici kršćanstva i govoru o Bogu, Nietzsche je zanemario ključno svojstvo bez kojeg kršćanski Bog ne bi bio ništa. Zanemario je ljubav, a upravo ljubav je kršćansko rješenje za društveno-povijesni nihilizam. Kristova ljubav je sve što je kršćanima potrebno da bi došli do Boga, koji je istina, a time i sreća. Nietzsche ljubav zanemaruje, dok od istine odvraća pogled, pa je upitno traži li on sreću, odnosno stvarni izlaz iz nihilizma. Umjesto toga dao je nadu bez pokrića i objekta nadanja.

Aktivnost na koju Nietzsche poziva, čini se, u konačnici ne vodi nikamo. Ta aktivnost je ograničena na unutarne stanje čovjeka. On kritizira kreposnika koji mirno sjedi u svojoj baruštini, a naučava destrukciju koja vodi u jednu posve drugu vrstu lošeg življenja.

Nietzsche je savršeno odradio postavljanje problema, ali potreban je netko drugi da ponudi rješenje. Nadčovjek bez moći ne može, ali se nje istovremeno kloni u strahu od samouništenja. I zbog toga stalno kruženje.

Najbolji primjer pasivnih nihilista, europskih budista, je hrvatski narod koji vidi da mu je loše, ali njegov iscrpljeni duh ne reagira na ništavilo koje sjedi u saborskim stolicama. To je narod tihe patnje, narod kojem je potrebna revolucija, ali narod kojem nedostaje "viših ljudi" koji bi tu revoluciju pokrenuli. To su ljudi koji svoju neizmjernu krepost ponosno nose na rukavu i mirno sjede u svojoj baruštini. Za razliku od skeptika, ne uzdržavaju se od iskazivanja svojih sudova, na društvenim mrežama, nikada gdje je bitno, ali nemaju nikakve standarde razboritosti. Moral im ne dopušta da batinama discipliniraju djecu, samo da ih zaborave u zaključanom automobilu.

Istinska beznadnost je, ne samo nad ovim narodom, nego i nad cijelim svijetom. Nihilizam je danas prisutan svuda: u poslovnom i političkom svijetu, u društvu, u pojedincu. Individualni

⁶⁸ Isto, str. 347.

interesi nadilaze više ciljeve, nadilaze opće dobro. Vlada sveopća indiferentnost jer su, izumiranjem vjere u Boga, ljudi izgubili ideju više svrhe koja ih je prije vodila, a nisu u mogućnosti naći nikakvu valjanu zamjenu za tu ideju. Zbog toga lutaju oko nekih neodređenih kvazi-moralnih pravila kojima je izvor uglavnom nepoznat ili su ta pravila u potpunosti izmijenjena i prilagođena koristi neke skrivene ličnosti.

Indiferentnost vlada u čovjekovom umu, ili zbog gubitka vjere ili zbog nemogućnosti opravdanja iste. Nietzsche, koji napada metafiziku, zavodi dušu i »cijelu zapadnjačku povijest stavlja u pitanje,«⁶⁹ bjesomučno se trudi pomoći čovjeku pri bijegu od banalnosti njegova života i otvoriti mu put za nove, borbene djelatnosti, koje će donijeti promjenu, ne samo u život pojedinca, nego i cjelokupnog čovječanstva.

⁶⁹ Fink, *Nietzscheova filozofija*, st. 15.

6. Popis literature:

Barbarić, Damir. »Friedrich Nietzsche«, u: Ozren Žunec (priređivač sveska), *Suvremena filozofija*, Hrestomatija filozofije, sv. 7 (Zagreb: Školska knjiga, 1996), str. 343 – 371;

Biblija, stari i novi zavjet (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006);

Fink, Eugen. *Nietzscheova filozofija* (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1981)

Gillespie, Michael. *Nihilism Before Nietzsche* (Chicago: University of Chicago Press, 1995)

Gretić, Goran. »Nietzscheovo tumačenje historije«, *Politička misao*, 44/3 (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2007), str. 103–120;

Grlić, Danko. »Smisao i sudbina filozofije Friedricha Nietzschea« u: Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, prijevod i pogovor Danko Grlić (Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Mladost, 1962), str. 329 – 368;

Jelkić, Vladimir. *Nietzsche: povratak vlastitosti* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2001);

Michalski, Krzysztof. »Nietzsche i nihilizam historije«, *Čemu*, 2/6 (1995), str. 89 – 101;

Nelson, Adrian David. *Origins of consciousness* (Nottingham: Metarising books, 2015);

New World Encyclopedia contributors, »Dark romanticism«, *New World Encyclopedia* (2013), (http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Dark_romanticism);

Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Tako je govorio Zaratustra*, prijevod i pogovor Danko Grlić (Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Mladost, 1962), str. 1 – 326;

Nietzsche, Friedrich Wilhelm. »Predgovor«, u: Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Volja za moć; Slučaj Wagner; Nietzsche contra Wagner*, preveo s njemačkog Ante Stamać (Zagreb: Naklada Ljevak, 2006), str. 9 – 10;

Nietzsche, Friedrich Wilhelm. »Europski nihilizam«, u: Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Volja za moć; Slučaj Wagner; Nietzsche contra Wagner*, preveo s njemačkog Ante Stamać (Zagreb: Naklada Ljevak, 2006), str. 11 – 75;

Popkin, Richard H. »Skepticism«, *Encyclopædia Britannica Online* (2015), (<http://www.britannica.com/topic/skepticism>);

Pratt, Alan. »Nihilism«, *Internet Encyclopedia of Philosophy (A Peer-Reviewed Academic Resource)*, ISSN 2161-0002 (<http://www.iep.utm.edu/nihilism/>);

The Editors of Encyclopædia Britannica. »Nihilism«, *Encyclopædia Britannica Online* (2015), (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/415081/nihilism>);

Wicks, Robert. »Friedrich Nietzsche«, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), Edward N. Zalta (ur.), (<http://plato.stanford.edu/entries/nietzsche/>).